

بررسی جامعه‌شناختی رابطه‌الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز*[◇]

مریم مومنی^۱
محمدتقی ایمان^۲
ماهرخ رجیبی^۳

چکیده

هدف: مطالعه حاضر بررسی جامعه‌شناختی رابطه‌الگوهای دینداری و انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز در سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳ بوده است. **روش:** روش این پژوهش، کمی از نوع پیمایش و ابزار بررسی، پرسشنامه بر اساس مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت است. با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۳۷۶ نفر معین شد. برای تبیین مدارای از نظریه اینگلهارت به عنوان چارچوب نظری استفاده شد. پایایی سازه‌ها با استفاده از آلفای کرونباخ بالای ۰/۷۰ برآورد شد و همچنین اعتبار آن نیز از طریق کارشناسان مورد تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح آمار استنباطی (تفاوت میانگین، همبستگی پیرسون و رگرسیون) با استفاده از نرم‌افزار آماری اس.پی.اس. انجام گرفت. **یافته‌ها:** نتایج نشان می‌دهد که مدارای با سن، جنس، مدت حضور در دانشگاه و گروه تحصیلی رابطه‌معناداری دارد. همچنین تحلیل رگرسیونی بیانگر آن است که کسانی که بُعد مناسکی دینداری در آنها قوی‌تر است، مدارای کمتری دارند. اما در مقابل، کسانی که الگوی اخلاق‌گرایی در آنها برجسته‌تر است، از مدارای بالاتری برخوردارند. در نهایت، با ورود هشت متغیر، واریانس تبیین شده به ۱۰/۳ درصد رسید. **نتیجه‌گیری:** با توجه به افزایش مدارای با افزایش میزان گرایش به الگوهای اخلاق‌گرا و عرفان‌گرای دینی، پیشنهاد می‌شود روی الگوی اخلاق‌گرای دینی بیش از پیش سرمایه‌گذاری شود؛ زیرا این الگو نه تنها به مدارای اجتماعی بیشتر منجر شده، بلکه واجد پیامدهای اخلاقی مثبت دیگری نیز خواهد بود.

واژگان کلیدی: مدارای اجتماعی، دینداری، الگوی اخلاقی، الگوی مناسکی، الگوی عرفانی.

◇ دریافت مقاله: ۹۴/۱۰/۱۹؛ تصویب نهایی: ۹۵/۰۵/۲۰.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد است.

۱. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول) / نشانی: شیراز، بلوار ارم، دانشگاه شیراز، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی / شماره: ۰۷۱۳۳۳۵۱۷۷۸ / Email: m.momeni70@gmail.com

۲. دکترای جامعه‌شناسی، استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز.

۳. دکترای جامعه‌شناسی، استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز.

الف) مقدمه

بی‌شک زندگی اجتماعی اتفاق نمی‌افتاد و دوام نمی‌یافت اگر افراد گرد هم آمده در یک مکان حاضر به تحمل گوناگونی‌های متعدد، پیچیده و حتی متضاد آن جمع نبودند. تحمل اجتماعی نه تنها به خودداری از ابراز احساس منفی به هر شخص یا هر چیز متفاوت با کنشگر مرجع، بلکه به این باور اشاره می‌کند که تفاوتها ضروری و برای ارتقای کنشگر مرجع لازمند. (آقایخی و همکاران، ۱۳۹۰)

مدارا به عنوان فضیلتی اجتماعی و قاعده‌ای سیاسی، امکان همزیستی صلح‌آمیز افراد و گروههایی را فراهم می‌کند که دیدگاههای متفاوتی دارند و با روشهای مختلف در جامعه‌ای واحد زندگی می‌کنند (گالوتی، ۲۰۰۲). مدارا در اندیشه صاحب‌نظران غربی و اسلامی، تعاریف متعددی دارد که به برخی از آنها به اجمال اشاره می‌شود.

بی‌س^۲ معتقد است مدارا آزاد گذاشتن دیگران برای داشتن ویژگی‌های شخصی یا نگهداری عقاید و اعمالی است که دیگران آن را به عنوان عملی اشتباه یا تفرانگیز قلمداد می‌کنند (عسکری، ۱۳۹۲). بعضی از صاحب‌نظران بر بُعد اخلاقی مدارا تأکید کرده، آن را معادل خویش‌داری در برابر تعصب و پیش‌داوری می‌دانند (مورتون، ۲۰۰۲). گلد/شمیت^۴ مدارا را به دو دسته فعال و منفعل تقسیم کرده است. علاوه بر آن، مدارای فعال را به دو دسته انتزاعی و عینی تقسیم می‌کند. مدارای فعال انتزاعی بدین معناست که فرد به لحاظ گفتاری، به مدارا معتقد است. اما زمانی که رفتاری از خود بروز می‌دهد، وارد مرحله مدارای عینی می‌شود. مدارای منفعل از نوعی بی‌تفاوتی مردم نسبت به یکدیگر حکایت دارد. (گلد/شمیت، ۱۹۷۲)

تساهل و تسامح به مفهوم اسلامی، در دو معنا به کار رفته است؛ نخست، به معنای سهولت و سماجت شرع مقدس اسلام که در مواردی از آن به نفعی حرج از دین تعبیر شده (حج: ۸۷) و دیگری، به عنوان فضیلتی اخلاقی و شیوه رفتار و عمل که جایگاه ارزشی آن در فرهنگ اسلامی مورد توافق همگان است. ریشه تساهل در مفهوم نخست، به روایت معروف پیامبر (ص) برمی‌گردد که بر اساس آن، شریعت اسلام را شریعت سهله و سمحه توصیف می‌فرمایند (کلینی، ۱۳۶۲؛ نقل از فرزانه‌فر، ۱۳۸۳). نرمش و مدارا در قرآن کریم و سخنان معصومین (ع) با سه واژه «لین، الرفق و مدارا» بیان شده است. مرحوم نراقی از علمای اخلاق بر این باور است که مدارا اندک تفاوتی با رفق و لین دارد؛ لذا می‌فرمایند: مدارا در معنی، نزدیک به رفق است؛ اما در مدارا تحمل آزار مردم است و در رفق نیست. (شکریان، ۱۳۸۸)

1. Galeotti
2. Yates
3. Horton
4. Goldschmid

ب) بیان مسئله

مسئله همزیستی در تاریخ بشر، هیچ‌گاه به گستردگی امروز محل بحث و مناقشه نبوده است؛ زیرا آدمیان هرگز ضرورت تفاوت را چنین ملموس و گسترده به صورت رویارویی هر روزه با دیگربودگی تجربه نکرده بودند (والرز، ۱۳۸۳). مدارا و احترام به دیگران، عاملی است که همزیستی مسالمت‌آمیز افراد را ممکن می‌سازد. در جامعه‌ای که به لحاظ قومی، زبانی، مذهبی و دینی از تنوع بالایی برخوردار است، لزوم مدارا به عنوان شاخصی برای وجود تنوع اجتماعی، بیش از پیش احساس می‌شود. در جامعه ایران، با وجود فراز و نشیبهایی که در تاریخ رخ داده، مذهب یکی از نهادهای مؤثر در عرصه زندگی اجتماعی بوده است. با توجه به نقش و نفوذ دین در زندگی اجتماعی، نگرش و رفتار مداراجویانه دینداران در پذیرش تنوعات فرهنگی و سبکهای زندگی، نقش تعیین‌کننده‌ای می‌تواند ایفا کند. به همین سبب، بررسی رابطه دینداری و مدارا به موضوعی اساسی تبدیل می‌شود. این تحقیق به دنبال این مسئله است که کدام یک از الگوهای دینداری، با پذیرش و تحمل دیگران و به عبارتی، مدارای اجتماعی رابطه مثبت دارد.

ضعف مدارا و نبود احترام به دیگران متفاوت، به ویژه از سوی افرادی که توان اجبار بیشتری در اختیار دارند (در خانواده ایرانی، پدر و بزرگ‌ترها)، می‌تواند تمایل به ترک گروه را تقویت کند و منجر به آن شود که افراد در جریان زندگی، دوری از خانواده را به زندگی در کنار آن ترجیح دهند. از سوی دیگر، دوری از خانواده، کاهش نظارت و همچنین دلسردی از خانواده می‌تواند یکی از مهم‌ترین دلایل گرایش به انحرافات اجتماعی باشد. همچنین نبود مدارا با دیگران متفاوت، در صورتی که نتواند گروه را ترک کنند، منجر به زندگی نمایشی و عدم صداقت در تعاملات درون‌گروه می‌شود (جهانگیری و افراسیابی، ۱۳۹۰). درگیری‌های خیابانی، نزاعهای زناشویی، اضطراب و احساس ناامنی، همچنین پیش‌داوری‌های نژادی، جنسی، ملی، مذهبی و قومی، از دیگر پیامدهای ضعف مدارای اجتماعی است. ریاکاری از دیگر پیامدهای مخرب ضعف مدارای اجتماعی است که به نوبه خود عامل انحرافات و آسیبهای متعدد دیگری در جامعه می‌شود.

ج) ضرورت تحقیق

یکی از موضوعاتی که در طول تاریخ برای اندیشمندان و نظریه‌پردازان از اهمیت برجسته‌ای برخوردار بوده؛ چگونگی تبیین تعامل، تفاهم و همزیستی مسالمت‌آمیز انسانها با یکدیگر است. این مهم در جامعه در حال گذار ما که سخت در تب و تاب تنظیم و انتظام بخشی رفتارهای فردی و اجتماعی است، نمود بیشتری

دارد. (مروتی، ۱۳۸۵)

۳۲۴ ♦ فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۲۰

اهمیت مدارا در دین اسلام را می‌توان با رجوع به احادیث و روایات به دست آورد. مدارا در روایات از ویژگی‌ها و صفات پیامبران^۱، عاقل‌ترین مردم^۲ و انسان حکیم^۳ است و پیامدهایی چون: بهره‌مندی از دنیا و آخرت^۴، زینت‌بخش^۵، کلید تدبیر^۶، امان از گزند مردم^۷، فزونی خیر^۸، کمال عقل^۹، کمال ادب^{۱۰}، بهره‌مندی بهره‌مندی از خوبی‌ها^{۱۱}، کلید ایمان^{۱۲} و محبوب شدن به درگاه الهی^{۱۳} را به دنبال دارد. همچنین می‌توان به آثار دیگری چون: محبوبیت^{۱۴}، کامیابی و موفقیت^{۱۵}، آسان شدن مشکلات^{۱۶}، خیرخواهی الهی^{۱۷}، جانشین صدقه^{۱۸}، برخورداری از پاداش الهی^{۱۹}، ساماندهی امور^{۲۰}، تقویت پیوندهای اجتماعی^{۲۱} و سیاست مصلحت‌جویانه^{۲۲} اشاره کرد.

۱. پیامبر(ص): «خداوند از این رو پیامبران را بر دیگر مردمان برتری داد که با دشمنان دین خدا بسیار با مدارا رفتار می‌کردند و برای حفظ برادران همکیش خود نیکو تقیه می‌کردند.» (بحارالأنوار)
۲. پیامبر(ص): «عاقل‌ترین مردم کسی است که بیشتر با مردم مدارا کند.» (من لایحضره الفقیه ج ۴: ۳۹۵، ح ۵۸۴۰)
۳. امام علی(ع): «حکیم نیست آن کس که مدارا نکند با کسی که چاره‌ای جز مدارا کردن با او نیست.» (تحف العقول: ۲۱۸؛ بحارالأنوار، ج ۷۵: ۵۷)
۴. پیامبر(ص): «هر کس را که بهره‌ای از مدارا داده‌اند، بدون شک بهره‌اش را از خیر دنیا و آخرت داده‌اند.» (نهج الفصاحه: ۳۳۸، ح ۲۸۳۸)
۵. پیامبر(ص): «مدارا با چیزی همراه نشد مگر آنکه آن را زینت بخشید.» (تحف العقول: ۴۷)
۶. امام حسین(ع): «هر کس فکرش به جایی نرسد و راه تدبیر بر او بسته شود، کلیدش مداراست.» (اعلام‌الدین فی صفات المؤمنین: ۲۹۸؛ بحارالأنوار)
۷. امام علی(ع): «با مردم مدارا کن، تا از گزندهایشان در امان باشی و از نیرنگهایشان سالم بمانی.» (غررالحکم و دررالکلم: ۴۴۵، ح ۱۰۱۷۹)
۸. پیامبر(ص): «در مدارا، فزونی و برکت است و هر کس از مدارا محروم باشد، از خیر محروم شده است.» (کافی، ج ۲: ۱۱۹، ح ۷)
۹. پیامبر(ص): «کمال عقل پس از ایمان به خدا، مدارا کردن با مردم است به شرط آنکه حق، ترک نشود.» (تحف العقول: ۴۲)
۱۰. امام صادق(ع): «کمال ادب و مروت در هفت چیز است: عقل، بردباری، صبر، ملایمت، سکوت، خوش‌اخلاقی و مدارا.» (معدن الجواهر و ریاضه‌الخواطر: ۵۹)
۱۱. پیامبر(ص): «هر کس از مدارا بی‌بهره باشد، از همه خوبی‌ها بی‌بهره مانده است.» (تحف العقول: ۴۹؛ نهج الفصاحه: ۳۷۵، ح ۳۰۵۷)
۱۲. امام باقر(ع): «هر چیزی قفلی دارد و قفل ایمان، مدارا و نرمی است.» (کافی، ج ۲: ۱۱۸، ح ۱)
۱۳. امام صادق(ع): «خداوند اهل مداراست و مدارا را دوست دارد و آدمی را بر مدارا یاری می‌کند.» (وسائل‌الشیعه، ج ۱۵: ۲۷۱، ح ۲۰۴۸۹)
۱۴. امام علی(ع): «با مردم مدارا کن تا از برادری آنان بهره‌مند شوی و با روی گشاده با آنان مواجه شو تا کینه‌ها بمیرد.» (غررالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۱۶)
۱۵. امام علی(ع): «آن کس که به نرم‌خویی رفتار کند، کامیاب شود.» (همان، ج ۳: ۱۵۳)
۱۶. امام علی(ع): «رفق و مدارا مشکلات را آسان می‌کند و اسباب را فراهم می‌سازد.» (همان، ج ۲: ۴۵)
۱۷. پیامبر(ص): «هر گاه خدا خیر کسانی را بخواهد آنها را به سوی رفق و مدارا می‌کشد و کسی که از رفق و مدارا محروم شد، از همه خوبیها محروم است.» (مستدرک‌الوسائل، ج ۱: ۲۹۳)
۱۸. در آموزه‌های دینی، صدقه فقط کمک مالی نیست، بلکه مدارا نیز خود نوعی صدقه به شمار می‌رود. (مشکوه‌الانوار: ۴۲)
۱۹. امام صادق(ع): «خدای متعال ملایم است و ملایمت را دوست دارد و پاداشی که به آن می‌دهد، به خشونت و سختگیری نمی‌دهد.» (کافی، ج ۲: ۱۱۹)
۲۰. پیامبر(ص): «سه خصلت است که اگر کسی از آن برخوردار نباشد کارش سامان نمی‌یابد: ۱. تقوایی که آدمی را از گناه بازدارد؛ ۲. اخلاقی که به کمک آن با مردم بسازد و مدارا کند؛ ۳. حلمی که نادانی جاهل با آن پاسخ داده شود.» (همان، ج ۲: ۱۱۶)
۲۱. یکی از آثار مدارا، رفع کدورت و اختلاف و تقویت انسجام و وحدت ملی است؛ زیرا ریشه بسیاری از کشمکشها و درگیری‌ها را می‌توان در حساسیتهای نابجا و نداشتن روحیه رفق و مدارا در جامعه جست. قوام بقای اجتماع به عواملی مانند میزان مدارای افراد در برابر خطاهای دیگران و روحیه همکاری وابسته است. امام علی(ع): «با مردم مدارا کن تا از مکر و تزویر آنها در امان مانی.» (غررالحکم و دررالکلم، ج ۴: ۱۵)
۲۲. امام علی(ع) به کارگیری اصل مهم مدارا را در رأس سیاست می‌داند. (همان، ج ۴، ص ۵۴)

۳۲۵ \diamond بررسی جامعه‌شناختی رابطه‌الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی ...

تعریف مختار مدارا در پژوهش حاضر با توجه به تعاریف پیش‌گفته، این است که مدارا به معنای احترام و پذیرش دیگری، بدون تن دادن به سازش است.

در اهمیت پرداختن به مقوله مدارا می‌توان گفت که در فضای مدارا، روحیه نقادی و مسئولیت رشد می‌کند و تمام روابط کلامی و ارتباطی تغییر می‌یابد. روح تعاون، کار جمعی، وحدت، مسئولیت اجتماعی و امکان گفتگو میان افراد گروه و جامعه فراهم می‌شود و امکان تحول و دگرگونی با توجه به الزامات و نیازهای جامعه شکل می‌گیرد و همه افراد جامعه برای کسب تجربیات تازه و گسترش نوآوری و مشارکت اجتماعی آماده می‌شوند. فضای جامعه، عقلانی و قابل اعتماد جلوه می‌کند و باعث امنیت اجتماعی و فردی و روابط معنادار در جامعه می‌شود. اعتماد و حسن ظن در کلیه روابط اجتماعی و فردی افزایش می‌یابد و افراد جامعه احساس با هم بودن می‌کنند. از سوی دیگر، فقدان مدارا می‌تواند روحیه انزواطلبی، تک‌روی و گریز از کار جمعی را در جامعه تقویت کند. (میری، ۱۳۷۷: ۲۷۳)

از همین جهت مدارا به عنوان یک مسئله اجتماعی درخور بررسی است. حال با توجه به اینکه افراد دارای الگوها و سبکهای مختلفی از دینداری‌اند، این پژوهش در پی پاسخ به سؤالات ذیل است:

سؤال اصلی: آیا بین الگوهای دینداری (مناسک‌گرا، اخلاق‌گرا، عرفان‌گرا) و مدارای اجتماعی ارتباطی وجود دارد؟ این رابطه مستقیم است یا معکوس؟

سؤال فرعی: مدارای اجتماعی چه رابطه‌ای با متغیرهای زمینه‌ای سن، جنس، وضعیت تأهل و قومیت دارد؟

د) ادبیات تحقیق

هدف اصلی از پیشینه تحقیق این است که پشتوانه و زمینه‌ای برای پژوهش فراهم آورد و پلی بین پروژه تحقیقاتی و وضع فعلی معرفت درباره موضوع ایجاد کند (بلیکی، ۱۳۸۴: ۹۹). در همین راستا، ابتدا مباحث نظری مدارا، تحقیقاتی داخلی و سپس تحقیقات خارجی که به موضوع تحقیق نزدیک‌ترند ارائه می‌شود.

در جامعه مدرن و با گسترش ارتباطات محلی، ملی و بین‌المللی، برگ نوبنی از تاریخ ورق می‌خورد و مردم سراسر دنیا امکان تعامل مداوم و وسیع با یکدیگر را پیدا می‌کنند (سراج‌زاده و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۰). مدارا از جمله مفاهیمی است که در رشته‌های متفاوت علمی بدان پرداخته می‌شود. این مفهوم در رشته‌های علوم انسانی مانند علوم اجتماعی، علوم سیاسی، روان‌شناسی، الهیات، فلسفه و همچنین در زیست‌شناسی و پزشکی بررسی می‌شود. در هر کدام از شاخه‌های علم، به تبع وجود مکاتب و رویکردهای متعدد، از زوایای مختلف به این مفهوم نگریسته می‌شود. در جامعه‌شناسی: نظریه‌های هابرماس^۲، وگت^۳ (۲۰۰۲)، پاتنام^۴، والررز (۱۳۸۳)، اینگلههارت^۵ (۱۹۹۲)، مک‌کینون و کاستیگیون^۶؛ در مردم‌شناسی: نظریه‌های مکین‌تاش و آبله^۷ و اشتروس^۸ و در روان‌شناسی اجتماعی: نظریه‌های ولف^۹ (۲۰۰۳) و کوت و اریکسون^{۱۰} (۲۰۰۹) به تبیین مدارا پرداخته‌اند. اما کسانی مانند دورکیم^{۱۱}، وبر^{۱۲} (۱۳۸۲)، آلپورت^{۱۳} (۱۳۷۹) و اینگلههارت، به طور خاص به رابطه مدارا و دینداری پرداخته‌اند.

به اعتقاد دورکیم، مذهب هنجارهایی را برای وجدان جمعی تجویز می‌کند و انتظار دارد که اعضای جامعه آنها را درونی کرده، بر مبنای آن عمل کنند. در نتیجه، اعمال و عقاید مغایر با هنجارهای مذهبی، نه تنها تأیید نمی‌شوند؛ بلکه به عنوان تهدیدکننده وجدان جمعی، مجازات می‌شوند. بر اساس تحلیل دورکیم، می‌توان انتظار داشت که مدارای دینداران نسبت به کسانی که بر اساس ارزشها و هنجارهای مورد قبول آنان رفتار نمی‌کنند کمتر باشد (سراج‌زاده و همکاران، ۱۳۸۳). وبر در این باره اظهار می‌کند که دین با موضع‌گیری در برابر اموری مانند اجتماعیات، امور سیاسی، جنسی، هنر و حوزه خردورزی، الگوی خاصی از رفتار را

-
1. Blaikie
 2. Habermas
 3. Voget
 4. Patname
 5. Inglehart
 6. McKinnon & Castiglione
 7. Macintosh & Abele
 8. LéviStrauss
 9. Wolf
 10. Cote & Erickson
 11. Durkheim
 12. Weber
 13. Allport

۳۲۷ ◆ بررسی جامعه‌شناختی رابطه‌ الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی ...

تجویز می‌کند و انتظار دارد پیروانش از این الگو تبعیت کنند. بنابر این، پیروان ادیان آمادگی کمتری برای تحمل و مدارا با رفتارهایی که مورد قبول آنها نیست دارند. (همان)

اینگلهارت بیان می‌دارد افرادی که بیشتر گرایش را به دین سنتی دارند، نسبت به برخی مسائل که در دین سنتی رد می‌شود- نسبت به افرادی که گرایش به دین سکولار دارند- تساهل کمتری از خود نشان می‌دهند. توضیح بیشتر اینکه در ارزشهای دین سنتی، تمکین به اقتدار خداوند، میهن و خانواده، تأیید و طلاق، سقط جنین خودکشی و همجنس‌بازی به شدت رد می‌شود و بر همنوایی اجتماعی به جای فردگرایی تأکید می‌شود. (وتوفی و اکبری، ۱۳۸۹)

والرز معتقد است زمانی که گوناگونی‌ها به سطح فرد تقلیل یابد، چند فرهنگ‌گرایی گسترده‌ای شکل می‌گیرد. این وضعیت مستلزم مدارا نه تنها بین گروه‌ها، بلکه بین افراد است؛ افرادی که در یک زمان به چند گروه وابسته‌اند و هویت‌های چندگونه خواهند داشت. از نظر والرز در چنین وضعیتی، روشهایی از مدارا شکل می‌گیرد که موجب تقویت گروه‌های گوناگون می‌شود.

ولف بر اساس منش اجتماعی، به ارائه شاخصی برای ارزیابی شدت و ضعف مدارا در جوامع می‌پردازد و مدارا را همواره مستلزم فائق آمدن می‌داند. وی از جامعه‌مداراگر سخن می‌گوید که دارای پویایی‌های معینی است و برای مشخص کردن جامعه‌مداراگر از جامعه غیرمداراگر، از مفهوم منش اجتماعی بهره می‌گیرد. (ولف، ۲۰۰۳: ۱۴۹)

آلپورت نیز معتقد است افرادی که تعالیم بنیادی مذهب در مورد اخوت و برادری را منعکس‌کننده آرمانهایی می‌دانند که صادقانه باورشان دارند، شخصیتی مداراجو پیدا می‌کنند. (سراج‌زاده و همکاران، ۱۳۸۳)

بر اساس نظریات موجود، تحقیقاتی در داخل و خارج کشور پیرامون مدارا انجام شده است که به اجمال در جدول ۱ ارائه شده‌اند.

جدول ۱: پیشینه تحقیق

عنوان	پژوهشگر	زمان	مسئله اصلی	یافته‌ها
بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان	گلایی و رضایی	۱۳۹۲	مشارکت و مدارا	میزان مدارای اجتماعی با مشارکت اجتماعی و ابعاد سه‌گانه آن همبستگی مستقیم و معنادار دارد. بین ابعاد مشارکت اجتماعی، نگرش مشارکتی تأثیر بیشتری بر مدارای اجتماعی دارد.
تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در بین اقوام ایرانی	بهشتی و رستگار	۱۳۹۲	قومیت و مدارا	متغیر قومیت، جامعه‌پذیری قومی، قوم‌مداری و سرمایه فرهنگی، مدارای اجتماعی افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۳۲۸ ◊ فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۲۰

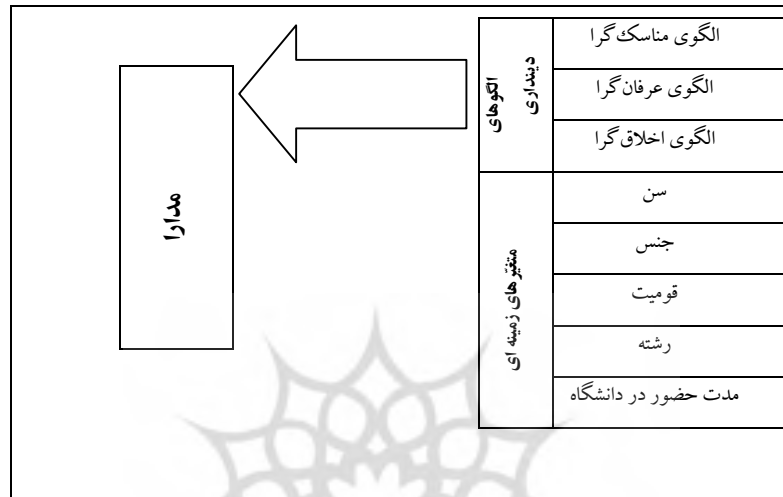
رابطه معناداری بین میزان تاب آوری و امیدواری با اعتقاد به باورها و مناسک مذهبی در دانشجویان	امیدواری و مدارا	۱۳۹۱	کریمی و همکاران	رابطه جهت گیری مذهبی با میزان تاب آوری و امیدواری در دانشجویان دانشگاه رازی
رابطه معنادار و منفی بین دو متغیر قوم مداری و جامعه پذیری قومی با مدارای اجتماعی وجود دارد.	قومیت و مدارا	۱۳۹۱	ادیبی زاده و همکاران	مدارای اجتماعی و ابعاد آن
عوامل اجتماعی شبکه روابط شخصی و میزان تنوع یا ناهمگونی و همه متغیرهای زمینه‌ای به غیر از میزان درآمد ارتباط معنادار با سطح تحمل اجتماعی دارند.	عوامل اجتماعی، زمینه‌ای و مدارا	۱۳۹۰	آقابخشی و همکاران	شناخت عوامل اجتماعی مؤثر بر سطح تحمل اجتماعی در شهر سراب
از میان انواع مدارا، مدارای سیاسی از میزان بیشتری برخوردار بوده است. همچنین با بالا رفتن مقطع تحصیلی، میزان مدارای آنها نیز توسعه می‌یابد.	انواع مدارا (توصیفی)	۱۳۸۸	عسکری و شارع پور	گونه‌شناسی مدارا و سنجش آن در میان دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه تهران و علامه طباطبایی
از میان ابعاد سرمایه اجتماعی، اعتماد نهادی با تمامی ابعاد مدارا رابطه معکوس و معناداری دارد. همچنین رابطه مستقیم و معناداری بین مشارکت در شبکه‌های رسمی و غیررسمی سیاسی با ابعاد مدارا مشاهده شد.	سرمایه اجتماعی و مدارا	۱۳۸۸	شارع پور و همکاران	بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با مدارا در بین دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه‌های تهران و علامه طباطبایی
مدارای قومیتی و ملیتی و مدارا در رفتار با مجرمان در سطح متوسط رو به بالا، مدارای جنسیتی، مدارای محلی، مدارای عقیدتی در سطح متوسط و مدارا نسبت به جرم و مدارا در روابط جنسی و مدارای سازمانی در سطح پایینی قرار دارد.	انواع مدارا (توصیفی)	۱۳۸۸	ترکرانی	بررسی و سنجش وضعیت مدارای اجتماعی در لرستان
هر چه افراد دیندارتر باشند، مدارا نسبت به موضوعاتی مثل مسائل جنسی، جرم و ارتباط با غیرمسلمانان کمتر است. اما دینداری بر مدارای سیاسی، مدارای ملیتی و مدارای قومی تأثیر چندانی ندارد.	دینداری و مدارا	۱۳۸۳	سراج زاده و همکاران	بررسی رابطه میزان دینداری و انواع آن با مدارای اجتماعی
بین میزان دینداری فرد و میزان تساهل سیاسی او رابطه معکوس وجود دارد. به عبارتی؛ هر چه فرد دیندارتر باشد، تساهل سیاسی کمتری دارد.	دینداری و مدارا	۱۳۸۰	افشانی	بررسی چگونگی تساهل در تشکلهای دانشجویی

۳۲۹ \diamond بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی ...

رابطه مستقیم و معناداری بین عام‌گرایی، عزت نفس، احساس عدالت و ابعاد فرد‌گرایی و جمع‌گرایی - افقی با بردباری اجتماعی وجود دارد.	نشانگان فرهنگی و مدارا	۱۳۷۸	بهمن پور	بررسی اثر نشانگان فرهنگی بر بردباری اجتماعی
افراد دارای تحصیلات بالاتر، دارای شبکه اجتماعی وسیع، متنوع و فعال‌تر در انجمنهای ارادی، از مدارای بالاتری برخوردارند. همچنین ساکنان مناطق شهری از مدارای بیشتری برخوردارند.		۲۰۰۹	کوت و اریکسون	ریشه‌های مدارا
در باب مدارا نسبت به مهاجران، اقلیتهای قومی و همجنس‌گرایان به این نتیجه رسید که تغییرات اندکی بین کشورهای متفاوت وجود دارد		۲۰۰۸	مؤسسه تحقیقات جهانی گلوب	شاخصهای انسجام اجتماعی
نقش عضویت گروهی، نوع گروه و عضویت چندگانه در گروههای مختلف در تعیین مدارای سیاسی مؤثر است.		۲۰۰۲	سیگلر و جاسلین	گسترده‌گی عضویت گروهی و سرمایه اجتماعی و تأثیر آن روی نگرشهای مدارای سیاسی
زمینه کشوری، زمینه پایگاهی و زمینه شخصی، اصلی‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های شاخص مدارای اجتماعی در این تحقیق می‌باشند.		۲۰۰۲	سائو	تفاوتهای اروپاییان در مدارای اجتماعی
دینداری تأثیر کمی بر مدارا دارد. آنچه رابطه دینداری را با عدم مدارا تشدید می‌کند، دینداری تنوکراتیک یا سیاسی است. در واقع؛ دینداران معتقد به دخالت کلیسا در قدرت سیاسی، مدارای کمتری دارند.		۲۰۰۲	کارپف	دینداری و مدارا در ایالات متحده و لهستان
عضویت در انجمنهای داوطلبانه دارای ساختار افقی، رابطه معکوس و ضعیفی با مدارا دارد. همچنین نتایج نشان داده است که مدارا با اعتماد نهادی رابطه معکوس دارد.		۲۰۰۲	ایکدا	سرمایه اجتماعی و ارتباط اجتماعی در ژاپن: مشارکت سیاسی و مدارای سیاسی
تحصیلات، نژاد، ایدئولوژی و در نهایت مشارکت اجتماعی، به ترتیب دارای قدرت تبیین‌کنندگی مدارا می‌باشند		۲۰۰۱	داینین	تأثیر مشارکت سیاسی بر مدارای سیاسی در آمریکا
افرادی که قبل از بلوغ در محیطهای مداراجویانه پرورش یافته‌اند، مداراجو تر هستند.		۱۹۸۶	میلر و سیرز	پایداری و تغییر در مدارای اجتماعی

هـ) مدل تجربی پژوهش

با توجه به مبانی نظری و همچنین تحقیقات انجام شده در باب مدارا، مدل بهینه تحقیق به شکل ذیل ترسیم شده است.

و) فرضیه‌های تحقیق

۱. بین سن و مدارای اجتماعی پاسخگویان رابطه وجود دارد.
۲. بین جنس و مدارای اجتماعی پاسخگویان رابطه وجود دارد.
۳. بین قومیت و مدارای اجتماعی پاسخگویان رابطه وجود دارد.
۴. بین وضعیت تأهل و مدارای اجتماعی پاسخگویان رابطه وجود دارد.
۵. بین مدت حضور در دانشگاه و مدارای اجتماعی پاسخگویان رابطه وجود دارد.
۶. بین رشته تحصیلی و مدارای اجتماعی پاسخگویان رابطه وجود دارد.
۷. بین الگوهای دینداری (مناسک گرا، عرفان گرا، اخلاق گرا) و ابعاد مدارای اجتماعی پاسخگویان رابطه وجود دارد.

ز) روش تحقیق

این تحقیق با رویکرد کمی و روش پیمایش انجام شده است. ابزار گردآوری در این تحقیق، پرسشنامه است. جامعه آماری تحقیق را تمامی دانشجویان مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳ دانشگاه شیراز تشکیل می‌دهند که ۱۷۸۸۴ نفر می‌باشند. ابزار تجزیه و تحلیل در این

۳۳۱ \diamond بررسی جامعه‌شناختی رابطه‌ الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی ...

بررسی، نرم‌افزار آماری SPSS بوده که با توجه به سطح سنجش متغیرها از آماره‌های مناسب استفاده شده است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۶ نفر برآورده شده است.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{t^2 pq}{d^2} \frac{1}{N}} \quad ۳۷۶$$

تعداد کل جامعه = N / دقت احتمالی (d=۰/۹۵) / ضریب خطای اطمینان (t=۱/۹۶) / احتمال وجود

صفت (P=۰/۵) / احتمال عدم وجود صفت (q=۰/۵) / تعداد نمونه = n

$$n = \frac{\frac{(1/96)^2 0/5 \times 0/5}{(0/05)^2}}{1 + \frac{1}{20000} \left(\frac{(1/96)^2 0/5 \times 0/5}{(0/05)^2} - 1 \right)} =$$

روایی^۱ و پایایی^۲ ابزار سنجش

برای بررسی میزان دقت شاخصها و گویه‌های مربوط به هر متغیر و سنجش روایی کل پرسشنامه، از اعتبار صوری^۳ استفاده شد؛ به این صورت که تعاریف مفاهیم و متغیرها به کارشناسان مورد نظر (اساتید جامعه‌شناسی) عرضه شد که نظر آنها مبنی بر تأیید اعتبار پرسشنامه بود.

برای سنجش پایایی مقیاسهای استفاده‌شده، ابتدا ۳۰ پرسشنامه به طور آزمایشی ارائه و داده‌های به دست آمده در نرم‌افزار SPSS با ضریب آلفای کرونباخ بررسی شد. پس از بررسی پایایی در مرحله اول و اصلاح ابزار سنجش، پرسشنامه نهایی توزیع و داده‌ها جمع‌آوری شد. ضرایب به دست آمده، در جدول ۱ آمده است.

جدول ۲: پایایی مقیاسهای مورد استفاده

سازه	تعداد گویه	میزان آلفای کرونباخ
مدارا	۲۴	۰/۷۰
دینداری	۱۶	۰/۸۷
الگوی مناسک‌گرا	۵	۰/۷۴
الگوی عرفان‌گرا	۴	۰/۸۰
الگوی اخلاق‌گرا	۷	۰/۷۷

1. Validity
2. Reliability
3. Face Validity

ح) یافته‌ها

آزمون فرضیه‌های تحقیق با استفاده از سه تکنیک آماری آزمون مقایسه میانگین، تحلیل واریانس و ضریب همبستگی پیرسون انجام شد. همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، برای سنجش رابطه سن و مدارای اجتماعی، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. مدارا با سن رابطه معنادار و مستقیمی دارد و هرچه سن بالاتر برود، مدارای اجتماعی بیشتر می‌شود.

جدول ۳: همبستگی سن و مدارای اجتماعی پاسخگویان

مدارا	متغیر	
۰/۰۵۵	ضریب همبستگی	سن
۰/۲۸۸	سطح معناداری	

جدول ۴، آزمون تفاوت میانگین نمره مدارا را بر حسب جنس نشان می‌دهد. نتایج حاکی از این است که تفاوت میانگین نمره زنان و مردان به لحاظ آماری معنادار است؛ به این معنا که مدارای اجتماعی در زنان بیش از مردان است. همچنین نتایج نشان می‌دهد که تفاوت میانگین نمره افراد متأهل و افراد مجرد به لحاظ آماری معنادار نیست. همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد، میانگین نمره گروه قومی فارس به طور معناداری کمتر از غیرفارس است.

جدول ۴: آزمون تفاوت میانگین نمره مدارا بر حسب جنس و وضعیت تأهل و قومیت

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	t	سطح معناداری
مرد	۱۰۴	۸۳/۳۵	۱۲/۶۶۹	۲/۰۱۴	۰/۰۴۷
	۲۷۲	۸۵/۹۲	۱۰/۴۳۴	-	
مجرد	۳۲۲	۸۵/۲۹	۱۱/۵۰	۰/۳۳۴	۰/۷۳۹
	۵۳	۸۴/۷۴	۸۶/۷۶	-	
فارس	۲۸۳	۸۴/۵۷	۱۰/۹۶۴	۱/۹۴۳	۰/۰۵۳
	۹۳	۸۷/۱۵	۱۱/۵۰۱	-	

بر اساس یافته‌های تحلیل واریانس در جدول ۵ میزان مدارا بر حسب مدت حضور در دانشگاه با توجه به میانگینها، تفاوت معناداری دارند.

۳۳۳ \diamond بررسی جامعه‌شناختی رابطه‌ الگوهای دینداری با انواع مدارای اجتماعی ...

جدول ۵: آزمون تفاوت مدارا بر حسب مدت حضور در دانشگاه

سال تحصیلی	تعداد	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معناداری F
۱	۱۲۵	۸۵/۱۳	۱۰/۹۷	۲/۲۲۸	/۰۸۵
۲	۱۱۸	۸۶/۵۵	۱۰/۷۹		
۳	۶۳	۸۲/۱۴	۱۱/۸۳		
۴	۶۹	۸۵/۶۸	۱۱/۰۳		

جدول ۶ نشان می‌دهد میزان مدارا در گروه‌های تحصیلی با توجه به میانگینها، تفاوت معناداری دارند. پس این فرضیه تأیید می‌شود. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت میزان مدارا در گروه‌های تحصیلی یکسان نیست. همان‌طور که مشاهده می‌شود، دانشجویان گروه تحصیلی هنر دارای بیشترین میزان مدارا و دانشجویان علوم انسانی دارای کمترین میزان مدارا هستند.

جدول ۶: آزمون تفاوت مدارا بر حسب رشته تحصیلی

رشته تحصیلی	تعداد	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معناداری F
علوم اجتماعی	۱۲۳	۸۴/۵۷	۱۱/۸۳۲	۳/۵۴۹	۰/۰۰۷
علوم انسانی	۷۷	۸۲/۱۹	۱۰/۰۸۵		
مهندسی	۴۹	۸۷/۱۶	۱۰/۱۵۲		
علوم پایه	۵۱	۸۴/۷۱	۱۰/۸۳۲		
هنر	۷۶	۸۸/۳۸	۱۱/۰۷۴		

جدول ۷ رابطه‌ الگوهای دینداری با انواع مدارا را نشان می‌دهد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، دینداری با مدارا به صورت کلی رابطه‌ مستقیم دارد، اما این رابطه به لحاظ آماری معنادار نیست. تمام الگوهای دینداری با مدارای سیاسی و مدارای جنسیتی رابطه‌ مستقیم و معنادار دارند؛ به این ترتیب که هرچه دینداری افراد بالاتر رود، مدارا با مخالفان سیاسی و با جنس مخالف نیز بیشتر می‌شود. اما بین الگوهای دینداری با مدارای دینی و مدارای با مجرمان رابطه‌ معکوس و معناداری وجود دارد. همان‌طور که آلپورت مطرح می‌کند، ادیان هم موجد مدارا هستند و هم نافی آن.

جدول ۷: آزمون همبستگی الگوهای دینداری با ابعاد مدارا

مدارای مجرمان	مدارای جنسیتی	مدارای دینی	مدارای سیاسی	مدارای	متغیر	
-۰/۱۱۲	۰/۱۷۹	-۰/۱۴۷	۰/۲۳۷	۰/۰۱۸	ضریب همبستگی	دینداری
۰/۰۳۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۴	۰/۰۰۰	۰/۷۷۴	سطح معناداری	
-۰/۱۲۳	۰/۰۸۱	-۰/۲۷۳	۰/۱۶۲	-۰/۱۰۳	ضریب همبستگی	الگوی مناسک گرا
۰/۰۱۷	۰/۱۱۵	۰/۰۰۰	۰/۰۰۲	۰/۰۴۶	سطح معناداری	
-۰/۱۱۵	۰/۱۹۰	-۰/۰۵۰	۰/۱۷۳	۰/۰۴۷	ضریب همبستگی	الگوی عرفان گرا
۰/۰۲۶	۰/۰۰۰	۰/۳۳۲	۰/۰۰۱	۰/۳۶۲	سطح معناداری	
-۰/۱۱۵	۰/۱۹۰	-۰/۰۵۰	۰/۱۷۳	۰/۰۴۷	ضریب همبستگی	الگوی اخلاق گرا
۰/۰۲۶	۰/۰۰۰	۰/۳۳۲	۰/۰۰۱	۰/۳۶۲	سطح معناداری	

تحلیل رگرسیون چند متغیره

جدول ۸ با استفاده از معادله رگرسیون چندمتغیره و به روش فوروارد به تبیین متغیر وابسته می‌پردازد. از بین متغیرها، جنس، تأهل، قومیت، رشته تحصیلی، الگوی مناسک گرا، الگوی عرفان گرا و الگوی اخلاق گرای دینی وارد معادله شده‌اند که از بین آنها صرفاً چهار متغیر الگوی اخلاق گرا، الگوی مناسک گرا، جنس و قومیت، قدرت پیش‌بینی مدارای اجتماعی را داشته‌اند و در نهایت توانسته است ۰/۱۰۳ از تغییرات را پیش‌بینی کند.

جدول ۸: عناصر اصلی تحلیل چندمتغیره به روش فوروارد برای پیش‌بینی متغیر وابسته

مرحله	متغیر وارد شده	R	R^2	مقدار تعدیل شده R^2	B	β	F	سطح معناداری
۱	الگوی اخلاق گرا	۰/۱۳۵	۰/۰۱۸	۰/۰۱۶	۰/۹۷۳	۰/۳۳۸	۶/۹۰۸	۰/۰۰۹
۲	الگوی مناسک گرا	۰/۰۷۵	۰/۰۸۰	۰/۰۷۵	-۰/۹۴۱	-۳۱۷	۱۶/۱۵۳	۰/۰۰۰
۳	جنس	۰/۰۸۲	۰/۰۹۰	۰/۰۸۲	۳/۰۷۴	۱۲۴	۱۲/۱۹۲	۰/۰۰۰
۴	قومیت	۰/۰۹۳	۰/۱۰۳	۰/۰۹۳	۳/۰۳۸	۱۱۸	۱۰/۶۱۵	۰/۰۰۰

ی) بحث و نتیجه‌گیری

افزایش مدارای اجتماعی تنها سازوکاری است که کنار آمدن با تنوع زیستی رفتاری و فکری را ممکن می‌سازد. در این راستا، تحقیق حاضر به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که چه عواملی مدارای اجتماعی دانشجویان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و دینداری چه جایگاهی در بین این عوامل دارد.

تحقیق حاضر مؤید این فرضیه بود که هر چه سن بالاتر می‌رود، مدارا بیشتر می‌شود. این تفاوت در میزان مدارا را می‌توان این‌گونه توجیه کرد که با بالا رفتن سن، روحیه محافظه‌کارانه بیشتر شده، به تبع آن مدارا افزایش می‌یابد. همچنین میانگین مدارا در مردان و زنان تفاوت معناداری دارد؛ به این معنی که مدارا در زنان بیش از مردان است. این نتایج همسو با نتایج تحقیق آقابخشی و همکاران (۱۳۹۰) است.

نتایج حاکی از این بود که تفاوت میانگین مدارا با توجه گروه‌های قومی، معنادار نبود. بر خلاف این، ادیبی‌زاده و همکاران (۱۳۹۱) و بهشتی و رستگار (۱۳۹۲) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که مدارا با جامعه‌پذیری قومی و قومداری رابطه معناداری دارد. هم‌راستا با نتیجه پژوهش حاضر، نتایج پژوهش گلابی و رضایی (۱۳۹۲) و افشانی (۱۳۸۰) نیز حاکی از این بود که مدارای اجتماعی بر اساس وضعیت تأهل دانشجویان معنادار نبوده است. همان‌طور که اینگلهارت معتقد است، افزایش سطح تحصیلات و اهمیت روزافزون آموزش، مدارا با برون‌گروه را افزایش می‌دهد (آبرامسون و اینگلهارت، ۱۹۹۲). نتایج پژوهش گلابی و رضایی (۱۳۹۲)، آقابخشی و همکاران (۱۳۹۰)، عسکری و شارع‌پور (۱۳۸۸)، کورت و اریکسون (۲۰۰۹)، داینین (۲۰۰۱) و نتیجه تحقیق حاضر، حاکی از این بود که مقطع تحصیلی تأثیر معناداری بر مدارای اجتماعی داشته است. همچنین میزان مدارا در گروه‌های تحصیلی با توجه به میانگینها، تفاوت معناداری دارند. در این بررسی نشان داده شد دانشجویان گروه تحصیلی هنر بیشترین و دانشجویان علوم انسانی کمترین میزان مدارا را نسبت به دیگر دانشجویان دارند.

به نظر اینگلهارت، کنش ارزشی دو مؤلفه دینی و سکولار دارد. ارزشهای دینی شامل ارزشهای متافیزیکی و اخلاقی است که مبنایی برای اندیشیدن و عمل کردن در همه موقعیتهایی اند که فرد باید قضاوت اخلاقی کند یا راهنمای تصمیم‌گیری افراد در موقعیتهایی اند که فرد با مسائل وجودی درگیر می‌شود. سکولارها طرفدار و مروج حذف یا بی‌اعتنایی و به حاشیه راندن نقش دین در حیات سیاسی و اجتماعی انسانند. از این رو، اینگلهارت بیان می‌دارد افرادی که بیشتر گرایش به دین سنتی دارند، نسبت به برخی مسائل که در دین سنتی رد می‌شود - نسبت به افرادی که گرایش به دین سکولار دارند - تساهل کمتری از خود نشان می‌دهند. تجزیه و تحلیل آماری نشان داد که بین دینداری به طور کلی با مدارای اجتماعی رابطه معناداری وجود ندارد. افشانی (۱۳۸۰) در تحقیق خود به این نتیجه رسید که دینداری و مدارا رابطه معنادار و معکوسی با هم دارند. این نتایج هم‌راستا با نتایج سراج‌زاده و همکاران (۱۳۸۳) و حاکی از آن بود که هرچه گرایش به دینداری بالاتر برود، مدارا با جرم و مدارای دینی کمتر می‌شود. چنانچه ماکس وبر یادآور می‌شود، آنجا که از سوی دین موضع‌گیری خاصی در جهت نفی برخی امور وجود دارد، منجر به تنش دین با جرم می‌شود (وبر، ۱۳۸۲: ۳۷۵). همچنین سراج‌زاده و همکاران بر خلاف نتایج تحقیق حاضر، به این نتیجه رسیدند که دینداری ارتباطی با مدارای سیاسی ندارد. نتایج پژوهش کاریف (۲۰۰۲) بر خلاف نتایج تحقیق حاضر، حاکی از این بود که دینداری تأثیر اندکی بر مدارا دارد.

از دیگر نتایج تحقیق این بود که رابطه معکوس و معناداری بین دو متغیر الگوی مناسک گرا و مدارای اجتماعی و ابعاد آن وجود دارد. این نتیجه بر خلاف نتایج پژوهش سراج‌زاده و همکاران (۱۳۸۳) است. همچنین پژوهش کرمی و همکاران (۱۳۹۱) نشان داد که رابطه معناداری بین میزان تاب‌آوری با الگوی مناسکی در دانشجویان وجود دارد.

آزمون همبستگی رابطه بین الگوی عرفان‌گرا و اخلاق‌گرا و مدارای اجتماعی و ابعاد آن نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین این دو وجود دارد. این نتیجه همسو با نتایج پژوهش سراج‌زاده و همکاران (۱۳۸۳) است. در جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که بین دینداری و مدارای یک رابطه قاطع، خطی و میکائیکی وجود ندارد. بنابر این، در خصوص اهل مدارا بودن یا نبودن دینداران نباید نظرهای یک‌سویه مطرح کرد. در این باب باید منظور از مدارا و همچنین دینداری کاملاً مشخص شود. همان‌طور که در این تحقیق مشخص شد، مدارا و دینداری از ابعاد گوناگونی تشکیل می‌شود. برخی از الگوهای دینداری مثل الگوی اخلاق‌گرا و عرفان‌گرا، بیشتر مداراجو و برخی الگوها مانند الگوی مناسک‌گرا، از مدارای کمتری برخوردارند. با این وجود، حتی الگوهای اخلاق‌گرا و عرفان‌گرا نیز با ابعاد جنسیتی و مدارای با مجرمان از خود تساهل نشان نمی‌دهند و این ناشی از قواعد اخلاقی و احکام صریح سنت همه ادیان به خصوص اسلام درباره روابط جنسی و سایر رفتار مجرمانه است. آموزه‌های دینی بر برابری انسانها بدون توجه به نژاد و مرز و زبان و قومیت تأکید می‌کنند و همان‌گونه که از نتایج برآمد، کسانی که وجه اخلاقی و عرفانی دینداری در آنها بیشتر است، با این امور مدارا می‌کنند.

پیشنادهای پژوهش

هر پژوهشی متناسب با اهداف محقق، شرایط زمانی و امکانات تعداد محدودی متغیر مستقل تأثیرگذار را بررسی می‌کند؛ چرا که اولاً، محدودیت زمانی اجازه بررسی تمام عوامل مؤثر بر مدارای اجتماعی را نمی‌دهد؛ ثانیاً، بالا رفتن دقت پژوهش، کم شدن متغیرهای مستقل را می‌طلبد. لذا پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی، عوامل دیگری مانند ویژگی‌های شخصیتی، عوامل اقتصادی، گروه‌های مرجع، مصرف رسانه‌ای و ... بررسی شود. همچنین پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی، رابطه الگوهای دینداری و مدارا به صورت بین نسلی بررسی شود.

نتایج این تحقیق نشان داد که میانگین مدارا در رشته‌های تحصیلی گوناگون به صورت معناداری متفاوت است. پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آینده به صورت خاص، مدارای اجتماعی در رابطه با متغیر رشته تحصیلی بررسی و روشن شود چه اقتضانات ساختاری و غیر ساختاری در یک رشته تحصیلی وجود دارد که یک نوع منش اجتماعی مانند مدارا را تضعیف یا تقویت می‌کند.

محدودیت‌های پژوهش

هر پژوهشی متناسب با نحوه اجرای آن با مشکلات و محدودیت‌هایی همراه است که گاه خارج از کنترل پژوهشگر می‌باشد. پژوهش حاضر نیز محدودیت‌هایی داشت؛ از جمله: محدود بودن دامنه تحقیق به دانشجویان، محدود بودن دامنه تحقیق به دانشگاه شیراز و تعمیم نیافتن نتایج به مراکز و سازمانهای آموزشی دیگر. از دیگر محدودیت‌های تحقیق، همکاری نکردن برخی از دانشجویان در پاسخگویی به سؤالات پرسشنامه بود.

به علت طولانی نشدن پرسشنامه از طرح سؤالات سنجش میزان مصرف رسانه‌ای پرهیز شد؛ در صورتی که مصرف رسانه‌های داخلی و خارجی به تفکیک می‌توانست نتایج مفصل‌تری را به بار آورد.

منابع

- قرآن کریم. ترجمه سید محمد رضا صفوی. قم: آبنوس.
- آقابخشی، حبیب‌اله؛ کامران فریدون و مجید نصیری‌پور سردهایی (۱۳۹۰). «شناخت عوامل اجتماعی مؤثر بر سطح تحمل اجتماعی در شهر سراب». پژوهش اجتماعی، ش ۴: ۳۴-۱۷.
- آلپورت، گوردون (۱۳۷۹). «دین و تعصب». ترجمه نازنین شاه‌رکنی. کیان، ش ۵۲: ۶۵-۵۹.
- ادیبی‌زاده سده، مهدی؛ یاسر رستگار و سید صمد بهشتی (۱۳۹۱). «مدارای اجتماعی و ابعاد آن». رفاه اجتماعی، سال سیزدهم، ش ۵۰: ۳۷۶-۳۵۳.
- افشانی، علیرضا (۱۳۸۰). بررسی چگونگی تساهل سیاسی در تشکلهای دانشجویی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، ایران.
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۴). طراحی پژوهشهای اجتماعی. ترجمه محسن چاوشیان. تهران: نی.
- بهشتی، سید صمد و یاسر رستگار (۱۳۹۲). «تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در بین اقوام ایرانی». مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، ش ۲: ۳۵-۷.
- بهمین‌پور، ثریا (۱۳۷۸). بردباری اجتماعی و نشاتگان فرهنگی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی. دانشکده ادبیات، دانشگاه شهید بهشتی، ایران.
- ترکرانی، مجتبی (۱۳۸۸). «بررسی و سنجش وضعیت مدارای اجتماعی در لرستان». جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران (تحقیقات علوم اجتماعی ایران)، سال اول، ش ۳: ۱۵۷-۱۳۳.
- جهانگیری، جهانگیر و حسین افراسیابی (۱۳۹۰). «مطالعه خانواده‌های شهر شیراز در زمینه عوامل و پیامدهای مدارا». جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و دوم، ش ۳: ۱۷۵-۱۵۳.
- سراج‌زاده، سید حسین؛ سارا شریعتی مزینانی و سیروس صابر (۱۳۸۳). «بررسی رابطه میزان دینداری و انواع آن با مدارای اجتماعی». علوم اجتماعی (دانشگاه فردوسی مشهد)، ش ۱۴۲-۱۰۹: ؟.
- شارع‌پور، محمد، تقی آزاد ارمکی و علی عسکری (۱۳۸۸). «بررسی سرمایه اجتماعی با مدارا در بین دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه‌های تهران و علامه طباطبایی». جامعه‌شناسی ایران، دوره دهم، ش ۱: ۹۸-۶۲.
- شکریان، مریم (۱۳۸۸). «بردباری و ملاحظت در سیره تربیتی امامان (ع)». کوثر، ش ۳۰: ۵۰-۴۳.
- عسکری، علی (۱۳۹۲). «سیر مفهومی مدارا: از کاستلیون تا هابرماس». برگرفته شده در تاریخ ۱۳۹۳/۶/۲۱.
- نقل از پایگاه اینترنتی: <http://universaltolerance.org/fa>
- عسکری، علی و محمود شارع‌پور (۱۳۸۸). «گونه‌شناسی مدارا و سنجش آن در میان دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه تهران و علامه طباطبایی». تحقیقات فرهنگی، ش ۸: ۳۴-۱.
- فرزانه‌فر، حسین (۱۳۸۳). «تساهل و مدارا در اندیشه سیاسی اسلام». مطالعات اسلامی، ش ۶۳: ۱۸۵-۱۵۵.

- کرمی، جهانگیر؛ علی زکی‌یی و مصطفی علیخانی (۱۳۹۱). «رابطه جهت‌گیری مذهبی با میزان تاب‌آوری و امیدواری در دانشجویان دانشگاه رازی». *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ش ۳: ۲۴۳-۲۵۶.
- گلابی، فاطمه و اکرم رضایی (۱۳۹۲). «بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان». *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره دوم، ش ۱: ۶۱-۸.
- مروتی، سهراب (۱۳۸۵). «مبانی نظری مدارا در قرآن کریم و سنت معصومین(ع)». *انجمن معارف اسلامی ایران*، دوره دوم، ش ۳: ۸۹-۶۳.
- والرزی، مایکل (۱۳۸۳). *در باب مدارا*. ترجمه صالح نجفی. تهران: شیرازه.
- وبر، ماکس (۱۳۸۲). *دین، قدرت، جامعه*. ترجمه احمد تدین. تهران: هرمس.
- وثوقی، منصور و حسین اکبری (۱۳۸۹). «روندها و عوامل مؤثر بر تغییر ارزشها. یک مطالعه تطبیقی». *تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری اجتماعی*، ش ۴: ۲۷-۱.
- میری، سید احمد، ۱۳۷۷، *وجوه گوناگون تساهل سیاسی: تسامح آری یا نه، دفتر نخست*. گردآوری مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر، قم، نشر خرم.
- **The Holy Qur'an**. Translated by Seyed Mohammad Reza Safavi. Qom: Abnos.
- Abramson, P. & R. Inglehart (1992). "Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies". *British Journal of Political Science*, P. 182-228.
- Adibzade Sade, M.; Yasser Rastegar & S. Beheshti (2012). "Social Tolerance and its Dimensions". *Journal of Social Welfare*, in Issue 50: 353-376.
- Afshani, A. (2001). "Examine how political tolerance in student organizations". Master thesis in sociology. Faculty of Social Sciences of Allameh Tabatabai University, Iran.
- Allport, Gordon (2000). "Religion and Prejudice". Translation Nazanin Shah Rokni. *Kian*, 52: 59-65.
- Aqabkshy, H.; K. Fereydoon & M. Nasirpoor Srdhayy (2011). "Understanding the Factors Affecting the Level of Social Tolerance in the City of Sarab". *Social Research*, No. 4: 17-34.
- Askari, A. & M. SharePoor (2009). "Typology and Measurement Tolerance among Students of Faculties of Social Sciences at Tehran University and Allameh Tabatabai". *Journal of Cultural Studies*, No. 8: 1-34.
- Askari, A. (2013). "Development of the Concept of Tolerance: from Castellón to Habermas". Quoted by the Website: <http://universaltolerance.org/fa/>, taken on the date 06/21/2015.

- Bahmanpoor, S. (1998). **Social Tolerance and Cultural Syndrome**. Thesis Masters in Sociology, Faculty of Letters, University martyr Beheshti, Iran.
- Beheshti, S. & Y. Rastegar (2013). “**Sociological Explanation of Social Tolerance among Ethnic Groups**”. *Social Issues*, Issue 2: 7-35.
- Blaikie, N. (2005). **Design for Social Research**. Translation: Hasan Chavoshian. Tehran: Reed Publishing.
- Cigler, A. & R. Mark (2002). “**The Extensiveness of Group Membership**”. *Research Quarterly*, Vol. 55, No. 1: 7-25.
- Cote, R. & B. Erickson (2009). “**Untangling the Roots of Tolerance**”. *American Behavioral Scientist*, Vol. 52, No. 12: 1664-1689.
- Dineen, J. Necci (2001). **The Impact of Political Participation on Political Tolerance in America**. University of Connecticut.
- Farzaneh-Far, H. (2004). “**Tolerance in Islamic Political Thought**”. *Islamic Studies*, Issue 63: 155-185.
- Galeotti, A.E. (2002). **Tolerations Recognition**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gallup World Poll (2008). “**Social Cohesion Indicators**”. Retrieved October 9, 2015, from www.oecd.org.
- Golabi, F. & A. Rezaei (2013). “**The Social Impact of Community Participation on Tolerance between Students**”. *Journal of Social Studies in Iran*, Volume 2, Issue 1: 8-61.
- Goldschmidt, V. (1972). “**Social Tolerance and Frustration: An Analysis of Attitudes Toward Criminals in a Changing Arctic Town**”. *International Journal of Sociology*, Vol. 3, No. 3-4: 147-163.
- Horton, J. (2001). “**Tolerance as a Virtue**”. Retrieved October 10, 2014, from Universaltolerance.org.
- Ikeda, K. (2002). “**Social Capital and Social Communication in Japan: Political Participation and Tolerance (Research Monograph Series)**”. *Center for the Study of Democracy*, Retrieved August 1, 2015 from <http://repositories.cdlib.org/esd/02-05>.
- Jahangiri, J. & H. Afrasyabi (2011). “**The Family Study of City in Terms of Causes and Consequences of Tolerance**”. *Journal of Applied Sociology*, Title II, Serial 43, No. III: 153-175.
- Karami, J.; A. Zakie & M. Alikhani (2012). “**Relationship between Tolerance and Hope in the Religious Orientation with the Students of Razi University**”. *The Culture of the Islamic University*, No. 3: 243-256.
- Karpov, V. (2002). “**Religiosity and Tolerance in the United States and Poland**”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 41, No 2: 267-288.

- Miller, S. & D. Sears (1986). “**Stability and Change in Social Tolerance: A Test of the Persistence Hypothesis**”. *American Journal of Political Science*, Vol. 30, No. 1 (Feb.): 214-236.
- Miri, S. A., (1998), various **aspects of political tolerance: tolerance yes or no**, , Collecting Contemporary Thought Cultural Institute, Qom: Khoram.
- Morovvati, S. (2006). “**Theoretical Foundations of Tolerance in the Holy Quran and Imams (AS)**”. *Journal of Islamic Studies*, Vol. II, Issue III: 63-89.
- Sandu, D. (2002). “**European Differentitions of Social Tolerance**”. Retrieved October 9, 2015, from <http://www.sociologieromaneasca.ro/eng/aeee-pdf/sr-rs.aeee.2002.1.pdf>.
- Serajzadeh, H.; S. Shariati Mazinani & S. Saber (2004). “**Investigate the Relationship between the Religiosity and a Variety of Social Tolerance**”. *The Social Sciences (University of Mashhad)*, P. 109-142.
- Sharepoor, M.; T. Azad Armaki & A. Askari (2009). “**Evaluation of Social Capital and Tolerance among Students of the Faculty of Social Sciences, University of Tehran and Allameh Tabatabaei**”. *an Iranian Sociologist*, Volume I, Issue I: 62-98.
- Shokriyan, M. (2009). “**Patience and Kindness in the Educational Life of the Imams (AS)**”. *Kowsar*, No. 30: 43-50.
- Trkarany, M. (2009). “**Evaluation and Assessment of Social Tolerance in Lorestan**”. *Sociology, Social Issues (Social Science Research)*, First Year, Issue 3: 133-157.
- Vogt, P. (2002). **Social Olerance and Education, Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies**. London: Sage.
- Vosoughi, M. & H. Akbari (2008). “**The Process and the Factors Affecting the Changing Values. A Comparative Study**”. *Journal of Social Order and Social Inequality*, No. 4: 1-27.
- Walzer, M. (2005). **About the Tolerance**. Translator Saleh Najafi. Tehran: Publication Headband.
- Weber, M. (2003). **Religion, Power, Community**. Translated by Ahmad Religiosity. Tehran: Hermes.
- Wolff, J. (2003). **Social Ethos and The Dynamics of Toleratio**. UK: Manchester University Press.

